

XXI ƏSRDƏ ATLANTİK MÜNASİBƏTLƏR: ƏMƏKDAŞLIQ VƏ ZİDDİYYƏTLƏR

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/161-167>

İraq böhranı fonunda Atlantik mübasibətlərdə yaranan ziddiyyətlər, növbəti mərhələdə ABŞ-da keçirilən seçkilərdə qalib gələn prezidentlərin xarici siyasət kursundan asılı olaraq azalmış, ya da artaraq kəskin hal almışdır. Xüsusilə, Donald Trampın ABŞ-ın prezidenti olduğu illərdə Atlantik mübasibətlərdə yaranan ziddiyyətlər özünü daha kəskin şəkildə büruzə vermişdir. Halbuki, ABŞ-Avropa münasibətlərində Barak Obama dövründə daha çox əməkdaşlıq, ziddiyyətlərin arxa planda qaldığı mərhələ yaşanmışdır. Bu məqalədə Corc Buşun ABŞ prezidenti olduğu dövrdən etibarən, Donald Trampın prezident olduğu dövrdə Atlantik mübasibətlərin inkişafının əməkdaşlıq göstəriciləri və ziddiyyətli cəhətləri tədqiq edilmişdir.

Bu məqsədlə, elmi tədqiqatların nəticələrindən, statistik göstəricilərdən, elmi əsərlərdən, internet resurslarının köməyi ilə müqayisəli təhlil, sistemli təhlil, analogiya, bixeviorist üsullardan istifadə etməklə, tədqiqatın predmeti təhlil edilmişdir.

Məqalənin əsas elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Atlantik ziddiyyətlər, Amerika Birləşmiş Ştatlarının xarici siyasət kursundan və bu kursu müəyyən edən əsas amil kimi seçkilərdə qalib gəlmiş yeni prezidentlərin mövqeyindən asılı olaraq necə dəyişdiyi müəyyən edilməyə çalışılmışdır.

Nəticə etibarilə, Atlantik münasibətlərdə diqqəti cəlb edən mövcud problemlərlə yanaşı, D. Trampdan əvvəlki bütün ABŞ prezidentlərin, Avropa ilə müttəfiqliyin əhəmiyyətini həmişə etiraf etmiş, onun dəstəyinin ABŞ-ın dünya siyasətindəki mövqeyi üçün əhəmiyyətini dərk etmişlər. Trampın ABŞ prezidenti seçilməsi ilə birlikdə, ölkənin xarici siyasətində nəzərəçarpan dəyişikliklər ortaya çıxmış, bu dəyişikliklər Atlantik münasibətlərdə də özünü büruzə vermişdir. O, ABŞ-ın müdafiə xərcləri, açıq ticarət, çoxtərəfliliyə və beynəlxalq təşkilatlara dəstək kimi II Dünya Müharibəsindən bəri Atlantik münasibətlərin əsaslandığı prinsiplərə zidd düşən mövqe sərgiləmişdir.

Açar sözlər: Atlantik münasibətlər, Atlantik ziddiyyətlər, NATO-nun genişlənməsi, İraq böhranı, ABŞ-ın xarici siyasəti.

Giriş. Soyuq müharibənin başa çatmasının ardından, tək qütblü beynəlxalq sistemdə ABŞ-ın global öhdəliklərində baş verən artım və Atlantikin hər iki tərəfindən meydana gələn hadisələrlə tək başına məşğul olması, Atkantik münasibətlərin inkişaf meylinə təsirsiz ötüşmədi. Tədqiqatçılara görə, Bill Klinton, Corc Buş və Barak Obamanın prezidentliyi dövründə, müttəfiqlər böyük sınaqlardan keçmək məcburiyyətində qaldılar. Bəzi tədqiqatçılar bu münasibətlərdə uzunmüddətli dərin çatların meydana gəldiyini irəli sürdülər. Müəyyən tədqiqatçılara görə isə Atlantik müttəfiqlər və onların milli mənafehi iqtisadi və siyasi olmaqla digər böyük dövlətlərlə müqayisədə daha çox üst-üstə düşür, fərq isə özünü daha çox tətbiq edilən strategiyada göstərir. Məsələn, Soyuq müharibə müddətində ABŞ və Avropa İttifaqı bütün məsələlərdə müştərək mövqeyə malik olmasa da, ümumi olaraq ABŞ-ın aparıcı lider mövqeyi və gücü qəbul edilirdi. Lakin Soyuq müharibənin başa çatmasından sonra, ABŞ-ın daha əvvəl misli görülməmiş səviyyədə global hegemonluğu, Atlantik münasibətləri hər iki tərəfin də götür-qoy etməsi lazım gələn kritik səviyyəyə gətirdi.

Bu məqalədə Corc Buşun ABŞ prezidenti olduğu dövrdən etibarən, Donald Trampın prezident olduğu dövrdə Atlantik mübasibətlərin inkişafının əməkdaşlıq göstəriciləri və ziddiyyətli cəhətləri tədqiq edilmişdir.

Atlantik əməkdaşlıqda zəifləmə meyillərinin artması. Mövzuya dair elmi ədəbiyyatda Atlantik ittifaqın tarixini “parçalanmalar” tarixi olaraq göstərən yanaşmalar mövcuddur ki, onlar arasında yer

alan P.Gordon və J.Shapiro, 1956-cı ildə Süveyş böhranından, Viyetnam müharibəsi və hətta Bil Klinton və Corc Buşun prezident olduğu dövrə qədər tərəflərin münaqişə içində olduğunu qeyd edirlər [12]. Atlantik İttifaqın yaşadığı fikir ayrılığının əsaslarını Soyuq müharibənin başa çatmasına bağlayan T.Terif, 1990-cı illərdə önə çıxan üç məsələnin bu fikir ayrılığının əsas səbəblərini təşkil etdiyini irəli sürür [14]. Bu məsələlər, Soyuq müharibənin başa çatmasından qısa müddət sonra NATO-nun nəzarət etdiyi ərazidən kənar coğrafiyalarda yerinə yetirəcəyi yeni missiya, Avropanın müştərək müdafiədəki rolu, ABŞ-ın Avropadakı roluna da aiddir. Qeyd olunan məsələlər, ABŞ-ın dəyişən təhlükəsizlik və strateji prioritetləri səbəbindən resursların azaldığı bir vaxtda ortaya çıxdı. Vaşinqton, xüsusilə İraq müharibəsindən sonra Avropadan kənar ərazilərdə də fəallaşmağa başladı. Tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, Soyuq müharibənin başa çatmasından və Sovet Bloğunun dağılmasından sonra, NATO bundan sonrakı dövrdə varlığını davam etdirmək üçün tutarlı səbəblər axtarışındaydı, lakin “maraq dairəsi xarici”, “ağıllı müdafiə” və “əhatəli yaşama” kimi düsturlar, müttəfiqlərin yeni mərhələdə təhlükəsizlik məsələlərinə dair fikir ayrılıqları səbəbindən yetərsiz qaldı.

Digər tərəfdən, 2008-ci ildə baş verən global iqtisadi və maliyyə böhranı, Atlantik münasibətlərdə fikir ayrılıqlarını artırmış və uzun müddətli ziddiyyətlərə səbəb oldu. Barak Obamanın 2008-ci ildə seçkilərdə qalib gələrək ABŞ-ın prezidenti olaraq fəaliyyətə başlaması, NATO Alyansında ziddiyyətlərin aradan qalxacağına və müttəfiqlərin münasibətlərində yeni mərhələnin başlayacağına dair gözləntiləri artırdı. Müttəfiqlər arasında dialoq mühitinin yenidən yaranmasının və bu dialoqun həll etməsi vacib məsələ, münasibətləri yenidən canlandırmaq və alyansın hərbi xərclərinin müttəfiqlər arasında necə bölüşdürülməyini müəyyən etməkdir. Lakin Avropa ölkələri arasında təhlükəsizlik məsələlərinə dair görüş ayrılığının olması, həmçinin Avropa İttifaqı daxilində davam edən “Şərq-Qərb” bölünməsi, qitə daxilində ortaq mövqe nümayiş etdirməyi çətinləşdirirdi. Üstəlik, Avropa ölkələri qitənin təhlükəsizlik problemlərinin həlli üçün ümumi mövqeyə malik olsalar da, bu təhlükəsizliyin təmin edilməsində öz üzərlərinə hansı vəzifələrin düşdüyünə dair görüş birliyinə malik deyildilər. Onlar bu məsələdə hansı vasitələrdən istifadə edəcəkləri, milli maraqlarını necə qoruyacaqları məsələsində həmişə şübhəli davranırdılar [13, s.12-13]. Obamadan əvvəlki dövrə, məsələn, C. Buşun prezident olduğu dövrə nəzər yetirdikdə isə, “tək tərəflilik” və “qabaqlayıcı zərbə” kimi Avropa İttifaqının əsas dəyərlərinə zidd arqumentlərin ABŞ tərəfindən hərbi müdaxilələr zamanı tətbiq edilməsi, Avropa dövlətləri arasında fikir ayrılığının yaranmasına təsir edən digər faktordur. Təkcə hərbi olmayan yeni “təhdidlərə” (məsələn, beynəlxalq terrorçuluq, kütləvi qırğın silahlarına malik “quldur dövlətlər” və s.) qarşı hərbi güc tətbiq etmək istəyən ABŞ, Avropa İttifaqının qurucu dövlətləri olan Fransa, Almaniya və Hollandiyadan gözlədiyi dəstəyi əldə edə bilmədi.

Atlantik münasibətlərdə getdikcə artan gərginliyinin digər mühüm səbəbi isə ABŞ-ın İraqda silahlara nəzarət rejiminin davam etdirilməsi çağırışı edərkən, bir çox Avropa ölkəsi, xüsusilə də Almaniya və Fransa kimi İttifaqın aparıcı dövlətlərinin Vaşinqtondan fərqli düşünməsi və müharibə əleyhinə çıxış etməsidir. Digər tərəfdən, İngiltərə və Polşa başda olmaqla, bir çox Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri ABŞ-ı dəstəklədiklərini bəyan etmişdir [8, s.113]. Bu kontekstdə Şərqi Avropalılar – ABŞ-ın sabiq Müdafiə Naziri Donald Ramsfeldin İraqın işğalı dövründə müttəfiqlərin sərgilədikləri mövqeyə görə apardığı “köhnə Avropa” və “yeni Avropa” tipologiyasından da başa düşülməyi kimi – Vaşinqton tərəfindən daha etibarlı tərəfdaşlar olaraq görülürdü. Avropanın xüsusilə xarici siyasət və təhlükəsizlik siyasəti, ABŞ-ın missiyası kimi məsələlərdə fikir ayrılığı içində olduğu açıqdır. Həqiqətən də Polşa, İsveç və Baltik respublikaları, NATO-nun avropalı üzvlərinə etimad etmək yerinə, NATO çətiri altında amerikan təminatına üstünlük verdilər. Qeyd olunan dövlətlər üçün Moskva onların həyatı mənafeələrinə, daha açıq ifadə ilə özlərinin varlığına istiqamətlənmiş təhdid təşkil edirdi. Digər bir post-sovet bloku dövləti olan Macarıstan, getdikcə əvvəlki hərbi gücünə qayıtmağa başlayan Rusiya ilə münasibətlərini gücləndirərək, bu dövlətlə milli maraqlarına xidmət edən əlaqələr qurmağa başladı.

ABŞ, 2008-ci ildə baş verən iqtisadi böhrandan sonra, avropalı müttəfiqlərinin hərbi öhdəliklərini yerinə yetirmələrini, alyansın müdafiə xərclərini qarşılamaqda daha məsuliyyətli davranmalarını gözlədiyini açıq şəkildə ifadə etməyə başladı. Prezidentliyinin son aylarında vida səfərinə çıxan Obama, avropalıları birlik olmağa, əldə etdikləri uğurlarla fərx etməyə, populizmdən uzaq durmağa dəvət edərək, “ABŞ-ın və bütün dünyanın güclü, rifah içində, demokratik və birləşmiş bir Avropaya ehtiyacı

olduğunu” qeyd etdi. Onu dörd ay müddətində müşayiət edən və Prezidentin dünyanı necə gördüyünə dair geniş bir məqalə qələmə alan jurnalist Jefri Qoldberq, Obamanın ABŞ-ın strateji gələcəyinə dair “Avropa-mərkəzli” görüş bucağına malik olmadığını qeyd etmişdir. Tədqiqatçı J. Qoldberq fikrini belə ifadə edir: “Obamaya görə, Asiya gələcəyi təmsil edir. Afrika və Latin Amerikası isə hal-hazırda olduğundan daha çox ABŞ-ın maraq dairəsində olmalıdır. Romantik baxış tərzində uzaq olan Obamaya görə Avropa, bəzən onun əsəblərini pozsa da, Amerikanın dəstəyinə ehtiyacı olan qlobal sabitlik baxımından əhəmiyyətli coğrafiyadır” [3].

Oxşar mövqedən çıxış edən tədqiqatçı H.Binnendijk də həmçinin Obamanın prezidentliyi dövründə ABŞ-ın xarici siyasətinin maraq dairəsinin Avropadan Asiyaya doğru hərəkət etdiyini qeyd edir [1, s.315]. Həmin dövrdə müttəfiqlər arasındakı münasibətləri və Obama hökumətinin büdcə kəsintilərini təhlil edən Kori Şeke, aşağıda qeyd edilən bəzi təsbitləri müəyyən etmişdir:

- ABŞ-ın milli maraqlarına yönələn təhdidlər artıq Avropa mənşəli deyil;

- ABŞ hərbi qüvvələri, münafişələrə bir koalisiya qüvvələri təşkil edərək müdaxilə etməyi çətin və səmərəsiz hesab edir;

- İttifaq daxilində hərbi xərclərin ədalətli bölüşdürülməsi müzakirələrinə ABŞ-ın ciddi yanaşmasının ən mühüm səbəbi, ölkədə yaşanan iqtisadi böhran şəraitində büdcə xərclərində kəsintiyə gedilməsinə qarşı ictimai rəyin təkcə Avropada deyil, həm də ABŞ-da davam edəcəyi gözləntisidir [11, s.43].

Bütün bu səbəblərə görə, ABŞ-ın gələcəkdə Avropanın müdafiə qabiliyyətində meydana gələ biləcək boşluqların doldurulmasında əsas aktor kimi davranması gözlənilməməlidir. Eyni şəkildə, Fransua Heysburq da ABŞ-ın uzunmüddətli bir dövrü əhatə edəcək paradigma dəyişikliyinə astanasında olduğunu proqnozlaşdırmışdır [5]. Hətta ABŞ-ın bu şərtlər daxilində NATO-ya olan marağının azalacağını, gələcəkdə Avropadan çox, Asiyaya maraq göstərəcəyini qeyd edərək, müzakirələrə yeni baxış bucağı gətirmişdir. Müəllif, NATO-nun, Avropanın, həmçinin yaxın ətrafının müdafiəsinin təşkili üçün regional bir təşkilata çevriləcəyini iddia etmişdir. Digər tərəfdən, Transatlantik münasibətlərin əsas institutlarından biri olan NATO hərbi və iqtisadi standartlaşmanın təmin edilməsi, liberal dünyaya təhdidlərin aradan qaldırılması, böyük dövlətlər arasında münasibətlərin və iyerarxiyanın tənzimlənməsi, avropalı üzvlərin bir-biri ilə münasibətlərində inamsızlıq və rəqabətə yol verilməsinin qarşısının alınması kimi mühüm missiyanı yerinə yetirmişdir.

Iraqın işğalı səbəbilə, Atlantikin qarşı yaxaları arasında su üzünə çıxan ziddiyyətlərə, ABŞ-ın 2011-ci ildə Liviyaya hərbi müdaxiləsi zamanı, müttəfiqlər arasında strateji və mentalitet fərqləri də əlavə edildi. Bütün bunlar NATO'nun funksional cəhətdən varlığını itirməsi ilə nəticələnmə riskini də daşıyırdı [2, s.59]. Sabiq Müdafiə Naziri Robert Geytsin səlahiyyət müddətinin başa çatdığı vaxt ortaya qoyduğu xəbərdarlıqlar, Atlantik təhlükəsizliyin gündəliyinin əsas mövzuları arasında həmişə öz yerini alan hərbi xərclərin ədalətli bölüşdürülməsi müzakirələrini yenidən aktuallaşdırdı. Liviyaya hərbi müdaxilədən etibarən, ABŞ, müdafiə xərclərini artırma və təhlükəsizlik məsələlərində daha fəal rol oynamaları üçün müttəfiqlərə ilham qaynağı olacağı gözləntisi ilə, Avropanın imkanlarını yenidən müzakirə obyektinə çevirdi.

Donald Tramp dövründə Atlantik ziddiyyətlər. Transatlantik alyans bütün dünyada əməkdaşlığın güclü sütunu kimi görünsə də, təşkilatın daxilində son illərdə baş verən müxtəlif ziddiyyətli məqamlar, onun bu imicini xeyli zədələdi. Xüsusilə, Donald Tramp 2016-cı ildə ABŞ prezidenti postuna gələndən sonra, tərəflər arasında münasibətlər əvvəlki dövrlərlə müqayisədə fərqli miqyaslı böhranlara məruz qaldı. Həmin dövrə qədər Atlantik münasibətlərdə meydana gələn problemli məqamların müttəfiqlər arasında etimadın azalmasına səbəb olduğunu qəbul edən tədqiqatçılar, Tramp dövründəki problemlərin digər dövrlərdən fərqli bir şəkildə meydana gəldiyini iddia edirlər. Məsələn, müştərək müdafiəyə cəlb ediləcək xərclərin ədalətli bölgüsünün aparılması, beləliklə NATO-da ABŞ-ın maliyyə yükünün azaldılması məsələsi həmişə Vaşinqtonun gündəliyində yer alıb. 2008-ci ildə baş verən iqtisadi və maliyyə böhranı bu problemi daha da kəskinləşdirdi. A.Karaosmanoğlu, avropalı müttəfiqlərin dəyişən şərtlərə uyğun olaraq silahlı qüvvələrini yeniləməyi (xüsusilə ağıllı müdafiə və təchizat-lojistika imkanlarının təkmilləşdirilməsində) gecikdirəcəklərini, bunun Atlantik okeanının iki tərəfi arasında yük paylaşımını daha da balanssızlaşdıracağını qeyd edir [6, s.24-25]. Əslində, Trampın buradakı fərqi ondan ibarətdir ki, o, sələflərinin də şikayət etdiyi təhlükəsizlik və müdafiə məsələlərinə

Avropanın daha məsuliyyətli yanaşması zərurətini sələflərindən daha sərt və daha aqressiv ritorika ilə ifadə edir. Əməkdaşlığa hörmət etməyən bu üslub, R. Rizzonun ifadəsi ilə desək, getdikcə qırılqan hala gələn Atlantik münasibətləri daha da eroziyaya məruz qoydu [10].

Həqiqətən də D. Trampın seçkilərdən qalib ayrılaraq ABŞ prezidenti olmasından sonra, Qərb İttifaqı daxilində gizləndə mövcud olan gərginliklər, qısa müddət ərzində açıq şəkildə ifadə edilməyə başlandı. Münasibətlərdə soyumaya səbəb olan bu gərginliklər, alman-amerikan münasibətlərini tədqiq edən bir qrup beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəaliyyət göstərən tədqiqatçı tərəfindən araşdırılaraq 2017-ci ilin oktyabr ayında alman *Der Zeit* jurnalında məqalə şəklində nəşr edildi. Məqalədə qeyd olunur ki, ABŞ olmadan yaxın gələcəkdə Almaniya və eyni zamanda Avropa qitəsi üçün təhlükəsizliyi təmin etmək mümkün olmayacaqdır [4, s. 394]. Məqalədə həmçinin iqtisadi və siyasi maraqları doğrultusunda Atlantik münasibətlərin Almaniya üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi qeyd olunaraq, Tramp administrasiyası ilə təhlükəsizlik məsələlərində əməkdaşlığı davam etdirməyin Almaniya üçün əsas məqsəd olmasının vacibliyi xüsusi olaraq vurğulanır. “Hər şeyə rəğmən, Amerika” (“In spite of it all, America”) başlıqlı həmin məqalədə, Donald Trampın prezident olmasına baxmayaraq, Almaniya və Avropa İttifaqının ABŞ-la eyni alyansda yer almağa davam etməsi məsləhət görülürdü. Qısaca olaraq, məqalənin müəllifləri Trampın seçilməsindən duyduqları narahatlığa və Atlantik münasibətlərdə yaranan problemləri tam mənasi ilə dərk etdikləri halda, ABŞ-ın Avropanın təhlükəsizliyi baxımından hələ də əsas tərəfdaş olduğunu qeyd edən “atlantikçi” müəlliflər, Trampın rəhbərliyindən, üslubundan, siyasi seçimlərindən və Qərb ittifaqında açıq şəkildə müşahidə edilən ziddiyyətlərdən narahat olduqlarını qeyd edirlər.

Bu kontekstdə Prezident Tramp NATO-ya üzv dövlətləri müdafiə xərclərinin Ümumi Daxili Məhsulunun (ÜDM) 2%-i səviyyəsinə yüksəldilməsi ilə bağlı lazımı həssaslıq göstərmədiklərinə görə sərt tənqid etdi və NATO-nun yükünün qeyri-mütənasib şəkildə bölüşdürüldüyünü irəli sürərək, ABŞ-ın maliyyə yükünün azaldılmasının vacibliyini qeyd etdi. 2018-ci ilin mayında NATO-nun Brüssel Sammitində Tramp bəyan etmişdi ki, üzv ölkələr müdafiə xərclərini ÜDM-nin 4 % həcminə çıxarmalıdır. Həmin dövrdə Avropa İttifaqının 22 NATO müttəfiqindən yalnız dördü (Böyük Britaniya, Estoniya, Polşa və Yunanıstan) ÜDM-nin 2%-ni müdafiə xərclərinə ayırırdı.

Bütün bu hadisələr və proseslər fonunda, ABŞ-ın qlobal imicinin zədələnməsinə əlavə olaraq, Tramp dövründə Atlantik münasibətlərdə ziddiyyətli məqamların mövcud olduğu və onun qlobal məsələlərdə müttəfiqlərin etimadını doğrultmadığı qeyd edilə bilər. ABŞ-ın nüfuzlu tədqiqat mərkəzlərindən biri olan PEW-in nəşr etdiyi hesabatda qeyd olunur ki, fransızların sadəcə 9 faizi, almanların isə 10 faizi Trampa etimad göstərir [15]. Hətta bir sıra tədqiqatçılar, Fransa və Almaniya da əksəriyyət ABŞ-dan çox Çin və Rusiyaya etimad göstərir. Eyni zamanda, Trampın təkcə Atlantik münasibətlər baxımından deyil, ABŞ mərkəzli liberal dünya nizamı üçün də ciddi təhlükə yaratdığı düşünülür. Məsələn, Türkiyəli tədqiqatçı Özəl fikrincə, ABŞ prezidenti keçmişdə ölkəsinin ideoloji hegemonluğunun yayılmasına böyük təsir göstərmiş demək olar ki, bütün dəyərlərdən və prinsiplərdən imtina etdi [9, s.6]. Xüsusilə demokratik dəyərlərdən, inklüziv vətəndaşlıqdan, liberal iqtisadi nizamdan və insan haqları diskursundan əl çəkdi, üslubu ilə ölkəsinə qarşı düşmənçiliyi artırdı, müttəfiqləri ilə qeyri-sabit münasibətlər qurdu. Ən əsası, ABŞ-ın gücünün “yumşaq” ünsürlərinə məhəl qoymayaraq, “öncə Amerika” şüarı ilə fəvqəldövlət, hələ də tamamilə sahib olduğu iqtisadi və hərbi üstünlüyü ilə yeni dövrü böyük ölçüdə təkbəşinə formalaşdırmağa çalışdı.

Tramp dövründə Atlantik münasibətlərin təbiətinə zidd və bu münasibətlərin balansını dəyişdirən mühüm qlobal proseslərdən bir digəri İranın nüvə proqramı ilə bağlı mübahisədir. Bu məsələyə dair Atlantik münasibətlərdə fikir ayrılığı ondan ibarətdir ki, ABŞ İranda əməkdaşlıq edən Avropa şirkətlərini də bu ölkəyə tətbiq ediləcək sanksiyalara daxil etmək istəmişdir. Avropa İttifaqı Rusiyanın dəstəyi ilə İranla imzalanan nüvə sazişini davam etdirmək istəyərkən, Tramp 2018-ci ilin mayında uzun sürən danışıqlar nəticəsində imzalanan sazişdən ayrılmaq qərarına gəldi. Xüsusən də Tramp administrasiyasının Avropanın narahatlığını ciddiyyə almaması və tək başına aldığı bu qərar Atlantik münasibətlərdəki ziddiyyəti daha qabarıq hala gətirdi.

Avropada yeni axtarışlar. Trampın Avropa İttifaqını və onun məqsədlərini tənqid edən bəyanatları və izolyasiya edici yanaşması, bu təşkilat ilə Ağ Ev arasında gərginliyin artmasına səbəb olmuşdur.

Bu gərginliyin fonunda, Qərbin qarşılaşdığı qlobal çağırışlarla bağlı, Atlantik alyansın əvvəlki uğurlarını davam etdirməkdə üzləşdiyi çətinliklər dayanır. Atlantik blokda münasibətlərdə müəyyən dəyişikliklər meydana gəldikcə, belə bir sual yaranır ki, görəsən, Avropa İttifaqı özünün və üzv dövlətlərin milli maraqlarını, ABŞ-dan asılı olmadan müstəqil surətdə qorumağa imkan verəcək müştərək müdafiə siyasəti formalaşdırma biləcəkmə. Münasibətlərin gərginləşməsinin nəzəri cəhətdən Avropa Təhlükəsizlik və Müdafiə Siyasətində nəzərə çarpacaq inkişafın meydana gəlməsinə səbəb olacağı düşünülərsə də, Lissabon Sazişində yer alan tənzimləmələrə baxmayaraq, “Normativ Avropa” modelinin üstünlük təşkil etməsi səbəbindən, bu sahədə kifayət qədər irəliləyişə nail olunmadı [4, s.398].

Digər tərəfdən, görünən odur ki, Avropa İttifaqı son dövrlərdə, nəhayət özünü müdafiə edə biləcəyi fikrinə müvafiq olaraq təhlükəsizlik və müdafiə sahəsində mühüm addımlar atmağa başladı. Nümunə kimi qeyd etmək olar ki, 2003-cü ilin may ayında BMT-nin Baş katibi Kofi Annan, Avropa İttifaqının Xarici Məsələlər və Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə Ali Nümayəndəsi Xavyer Solanaya, İttifaqın, Konqoya sülhməramlı missiya üçün hərbi qüvvə göndərməsi təklifini verdi və müsbət cavab alınaraq Demokratik Konqo Respublikasına avropalı dövlətlərin hərbiçilərindən ibarət sülhməramlılar göndərildi.

Avropanın ABŞ-ın hərbi dəstəyi olmadan təhlükəsizlik məsələlərinə və xarici təhdidlərə adekvat cavab verə biləcəyinə dair görüş ayrılığı davam edir. Bu kontekstdə müəyyən tədqiqatçılar, “atlantikçilər”in ABŞ-ın xarici siyasətindəki yeni meyilləri nəzərə almadıqlarını, “post-atlantikçilər”in isə başqa bir şəkildə realizmdən uzaqlaşdıqlarını qeyd edirlər. Onların fikrincə, hərbi gücün davam edən əhəmiyyətini və Avropanın təhlükəsizliyi baxımından ABŞ-a olan ehtiyacını düzgün qiymətləndirməyən “post-atlantizm” konsepsiyası heç də göründüyü qədər sadə deyil. Böyük Britaniyanın İttifaqdan ayrılması, Atlantik münasibətlərin gələcəyinə təsir göstərəcək digər mühüm məsələdir. Belə ki, həmin dövlətin Atlantik tərəfdaşlar arasında yerinə yetirdiyi körpü rolu, Brexit-dən sonrakı münasibətlərə təsir edəcək hadisədir.

Belə görünür ki, ABŞ, Avropa ilə münasibətlərini Soyuq müharibə dövrünün reallıqları çərçivəsində davam etdirməkdə maraqlı deyildir. Ona görə də, atlantikçi qanadın nümayəndələri öz görüşlərini mümkün qədər cilovlamalı, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, Atlantik münasibətlərin gələcəyi üçün daha realist model və ya modellər üzərində dayanmalıdırlar.

Nəticə. Nəticə etibarilə, Atlantik münasibətlərdə diqqəti cəlb edən mövcud problemlərlə yanaşı, D. Trampdan əvvəlki bütün ABŞ prezidentlərin, Avropa ilə müttəfiqliyin əhəmiyyətini həmişə etiraf etmiş, onun dəstəyinin ABŞ-ın dünya siyasətindəki mövqeyi üçün əhəmiyyətini dərk etmişlər. Trampın ABŞ prezidenti seçilməsi ilə birlikdə, ölkənin xarici siyasətində nəzərəçarpan dəyişikliklər ortaya çıxmış, bu dəyişikliklər Atlantik münasibətlərdə də özünü büruzə vermişdir. O, ABŞ-ın müdafiə xərcləri, açıq ticarət, çoxtərəfliliyə və beynəlxalq təşkilatlara dəstək kimi İkinci Dünya Müharibəsindən bəri Atlantik münasibətlərin əsaslandığı prinsiplərə zidd düşən mövqe sərgiləmişdir.

Ancaq Avropanın yeni axtarışlarına, Atlantik münasibətlərdə meydana gələn bütün qırılmalara, “Atlantik boşanma” meyillərinin güclənməsinə baxmayaraq, dünyada yaşanan hadisələr, tərəflərin hələləlik bir arada qalmasını və qarşılıqlı etimada əsaslanan münasibətlərini davam etdirməsini şərtləndirir. Başqa bir ifadə ilə Atlantik münasibətlər hələləlik ABŞ-ın liderliyində inkişaf etməyə davam edir. Ancaq bir sıra tədqiqatçılar, Avropanın hər hansı bir dövlətin liderliyi altında deyil, ittifaq şəklində yeni güc mərkəzi kimi inkişaf etməsinin daha səmərəli olacağını qeyd edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Binnendijk, H. A transatlantic pivot to asia: towards new trilateral partnerships / - Washington DC: Center for Transatlantic Relations, – 2014. – 373 p.
2. Dinç, C., Esentürk, N. Avrupa ve ABD arasındaki ilişkide dönüşümler (2001-2017) // Gazi Akademik Bakış, – 2018. № 11 (22), – pp. 41-76.
3. Goldberg, J. The Obama doctrine: [electronic resource] / The Atlantic's. – April, 2016. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/> [02.02.2024].
4. Gursay, S.İ. Westlessness And Transatlantic Relations In Trump's Shadow // Mehmet Akif Ersoy University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty, – 2022. № 9 (1), – pp.385-405.

5. Heisbourg, F. The defence of Europe: Towards a new transatlantic division of responsibilities, All alone?: [electronic resource] / What US retrenchment means for Europe and NATO, – Tomas Valasek (Ed). – London: Centre for European Reform (CER), – February, 2012. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2012/rp_089_km-6278.pdf [02.02.2024].
6. Karaosmanoğlu, A. NATO'nun dönüşümü // Uluslararası İlişkiler Dergisi, – 2014. № 10 (40), – s.2-38.
7. Michta, A. What Europe Needs to Do - Five Priorities for Europe's Transatlantic Strategy: [electronic resource] / – September 22, 2017. URL: <https://www.the-american-interest.com/2017/09/22/five-priorities-europes-transatlantic-strategy/> [02.02.2024].
8. Özdikmenli, İ., Ovalı, Ş. Irak savaşı sonrasında liberal dünyanın yapay ikiliği // Uluslararası İlişkiler, – 2008. № 5 (19), – s. 89-118.
9. Özel, S. Trump ve Trumpizm // Cumhuriyet. – 2018, 5 avqust. – s. 6.
10. Rizzo, R. The transatlantic relationship: A call to the next generation: [electronic resource] // – July 30, 2020. URL: <https://eu.boell.org/en/2020/07/30/transatlantic-relationship-call-next-generation> [02.02.2024].
11. Schake, K., (2012). US Retrenchment and Europe, All Alone?: [electronic resource] / What US retrenchment means for Europe and NATO, – Tomas Valasek (Ed). – London: Centre for European Reform (CER), – February, 2012. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2012/rp_089_km-6278.pdf [02.02.2024].
12. Shapiro, J. and Gordon, P. Trump and the rise of sadistic diplomacy: [electronic resource] / Foreign Policy. – August 17, 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/08/17/trump-the-death-of-the-deal/> [02.02.2024].
13. Steenderen, A. and Koster, K. US-EU defence relations: competitors – or partners in crime? // Socialism and Democracy, – 2011. № 25(2), – pp. 7-24.
14. Terriff, T. Fear and loathing in NATO: The atlantic alliance after the crisis over Iraq // Perspectives on European Politics and Society, – 2004. № 5(3), – pp. 419–446.
15. Wike, R. and others. Trump's international ratings remain low, especially among key allies: [electronic resource] / PEW Research Center. – October 1, 2018. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2018/10/01/trumps-international-ratings-remain-low-especially-among-key-allies/> [02.02.2024].

МАХИР МАМЕДЗАДЕ

*Докторант кафедры «Всеобщая история»
Гянджинского государственного университета*

АТЛАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В XXI ВЕКЕ: СОТРУДНИЧЕСТВО И КОНФЛИКТЫ

На фоне иракского кризиса противоречия в атлантических отношениях уменьшались или усиливались в зависимости от внешнеполитического курса президентов, победивших на выборах, состоявшихся в США на следующем этапе. В частности, в годы, когда президентом США был Дональд Трамп, противоречия в атлантических отношениях стали более выраженными. Однако в американо-европейских отношениях при Бараке Обаме был период более тесного сотрудничества, хотя конфликты сохранялись. В данной статье рассматриваются как кооперативные, так и противоречивые черты роста атлантических связей от президентства Джорджа Буша до президентства Дональда Трампа.

С этой целью предмет исследования оценивался с использованием результатов научных исследований, статистических показателей, научных работ, сравнительного анализа, систематического анализа, аналогий и бихевиористских методологий, чему способствовали онлайн-ресурсы.

Ключевое научное новаторство статьи состоит в том, что в ней предпринята попытка определить, как меняются атлантические противоречия в зависимости от внешнеполитического курса Соединённых Штатов Америки, причем главным определяющим фактором выступает точка зрения новых президентов, победивших на выборах.

В результате, помимо нынешних вызовов, привлекающих внимание в атлантических отношениях, все президенты США до Дональда Трампа признавали ценность альянса с Европой и ее поддержку позиции США в глобальной политике. С избранием Трампа президентом США во внешней политике страны произошли значительные изменения, которые выразились и в атлантических отношениях. Он занял позицию, которая идет вразрез с ценностями, которыми руководствовалось атлантическое партнерство со времен Второй мировой войны, такими как расходы США на оборону, открытая торговля и поддержка многосторонности и международных организаций.

Ключевые слова: атлантические отношения, атлантические конфликты, расширение НАТО, иракский кризис, внешняя политика США.

MAHIR MAMMAZADA

*Doctoral student of the "General History" department
of Ganja State University*

ATLANTIC RELATIONS IN THE XXI CENTURY: COOPERATION AND CONFLICTS

In the background of the Iraq crisis, the contradictions in Atlantic relations have decreased or increased depending on the foreign policy course of the presidents who won the elections held in the United States at the next stage. In particular, during the years when Donald Trump was the president of the United States, the contradictions in the Atlantic relations became more pronounced. However, there was a period of greater cooperation in US-European relations under Barack Obama, while the conflicts persisted. This article examines both cooperative and contradictory features of the growth of Atlantic ties from George Bush's presidency to Donald Trump's presidency.

For this purpose, the subject of the study was evaluated by applying scientific research findings, statistical indicators, scientific works, comparative analysis, systematic analysis, analogies, and behaviourist methodologies, all of which were aided by online resources.

The article's key scientific innovation is that it attempted to determine how the Atlantic contradictions alter depending on the foreign policy track of the United States of America, with the viewpoint of the new presidents who won the elections serving as the primary determining factor.

As a result, in addition to the present challenges drawing attention in Atlantic relations, all US presidents before to Donald Trump recognized the value of the alliance with Europe and its support for the US position in global politics. With Trump's election as president of the United States, considerable changes have occurred in the country's foreign policy, which has also expressed itself in Atlantic relations. He has taken a position that goes against the values that have guided the Atlantic partnership since World War II, such as US defence spending, open trade, and support for multilateralism and international organizations.

Keywords: Atlantic relations, Atlantic conflicts, NATO expansion, Iraq crisis, US foreign policy.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 02 fevral 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Elgün Aslanov, t.e.d. Sevinc Yusifşadə.